

Fullveldisávarp 1. desember 2017

Eiríkur Rögnvaldsson

Rektor, kæru stúdentar.

Til hamingju með daginn! Það er mikill heiður að vera boðið að tala hér á þessum hátíðisdegi stúdenta, og ég þakka fyrir það. Sannarlega fer vel á því að rætt sé um íslenskuna og stöðu hennar á fullveldisdaginn. Allt frá upphafi frelsisbaráttu Íslendinga á 19. öld var áhersla lögð á tungumálið og mikilvægi þess fyrir íslenskt þjóðerni og þjóðarvitund. Víða í Evrópu voru þjóðríki í nútímaskilningi að verða til á 19. öldinni og þá lentu iðulega innan sama ríkis hópar og þjóðarbrot sem töluðu mismunandi tungumál. Til að tryggja einingu ríkisins lögðu stjórnvöld oft áherslu á eitt ríkismál, og bönnuðu jafnvel notkun annarra tungumála.

En afstaða danskra stjórnvalda var gerólík – þau virðast aldrei hafa gert miklar tilraunir til að þröngva dönsku upp á Íslendinga. Öfugt við marga aðra minnihluta-hópa innan ríkja þurftu Íslendingar ekki að berjast sérstaklega fyrir því að fá að nota móðurmál sitt á flestum sviðum. Íslenskan var hins vegar sameiningartákn, réttlæting Íslendinga fyrir sérstöðu sinni og ekki síst notuð til að leiða þeim sjálfum fyrir sjónir hver sú sérstaða væri. Víða í Evrópu var tungan vígvöllur baráttunnar – á Íslandi var hún vopnið.

Þetta er sögulegur fróðleikur sem ágætt er að hafa í huga og rifja upp á hátíðisdögum eins og þessum. Þegar Ísland fékk fullveldi fyrir réttum 99 árum má segja að hlutverki íslenskunnar í sjálfstæðisbaráttunni hafi lokið – en hefur hún þá minna gildi fyrir okkur nú? Hvaða máli skiptir íslenskan fyrir ykkur, háskóla-stúdenta á 21. öldinni? Hafið þið einhverja sérstaka ástæðu til að vilja halda í íslenskuna og hlúa að henni? Eða er hún kannski eins og gömul flík sem hefur gert sitt gagn, hélt á manni hita í hráslaga og frosti en er orðin slitin og snjád og hætt að gera nokkurt gagn – auk þess sem hún er löngu komin úr tísku?

Staða íslenskunnar innan Háskólans hefur óneitanlega breyst talsvert síðan um aldamót. Vissulega hefur meginhluti lesefnis í mörgum deildum skólans lengi verið á erlendum málum, einkum ensku, en námskeiðum sem eru kennd á ensku hefur smátt og smátt farið fjölgandi. Það er óhjákvæmilegur fylgifiskur eðlilegrar og nauðsynlegrar þátttöku skólans í alþjóðlegu háskólastarfi. Erlendum stúdentum hefur fjölgað mikið, bæði skiptinimum og þeim sem stefna á gráðu frá skólanum, og á síðustu árum hefur erlendum kennurum einnig fjölgað. Það er líka þáttur í akademískri þjálfun stúdenta að gera þeim kleift að fjalla um viðfangsefni sín á alþjóðlegu fræðimáli, sem er enska en ekki íslenska hvort sem okkur líkar betur eða verr.

Þessi þróun má hins vegar ekki leiða til þess að heilu greinarnar verði eingöngu kenndar á ensku. Eitt meginhlutverk Háskólans er að þjóna íslensku samfélagi – ég held reyndar að skólinn leiki stærra hlutverk í samfélagi sínu en nokkur annar háskóli í heiminum. Þetta hlutverk felst m.a. í því að mennta fólk til að sinna margvíslegum störfum úti um allt land, á öllum sviðum þjóðlífsins. Það er grundvallaratriði að þetta fólk geti talað um fræði sín og viðfangsefni við almenning – á máli sem fólk skilur. Það getur reynst þrautin þyngri ef fólk hefur ekki fengið neina æfingu í því í námi sínu vegna þess að allt lesefni og öll kennsla hafi verið á ensku.

Í síðustu viku var jarðvísindafólk við Háskólann og Veðurstofuna daglegir gestir í fjölmiðlum til að tala um hugsanlegt gos í Öräfajökli, og fór einnig austur í Öräfasveit til að ræða við heimafólk og útskýra stöðuna. Ég veit alveg hvað *sigketill* er, og *kvikuhólf*, og *sprengigos*, og *jökulhlaup*, og ég er ekki í vafa um að Öräfingar vita það líka. En ég hef ekki hugmynd um hvað neitt af þessu er á ensku, þannig að það er eins gott að Magnús Tumi og Kristín á Veðurstofunni og öll hin eru ekki í neinum vandræðum með að útskýra stöðuna með hjálp þessara orða og margra fleiri íslenskra íðorða sem við þekkjum öll.

En ef öll jarðvísindakennsla við skólann færi fram á ensku er ekkert víst að þau hefðu þessi orð á valdi sínu – og það er ekki einu sinni víst að sum orðin væru til, vegna þess að fjöldi kennara við Háskólann hefur unnið mikið starf við að íslenska orðaforða fræðigreina sinna. Þannig gera þau fræðifólki á sínu sviði kleift að tala um fræði sín á íslensku – ekki bara þeim sem hafa lært við skólann, heldur líka þeim sem hafa numið sín fræði erlendis. Þetta er gott dæmi um mikilvægi þess að Háskólinn leggi rækt við íslenskuna – leggi sitt af mörkum til þess að hún sé nothæf, og notuð, á öllum sviðum, svo að vitnað sé í íslenska málstefnu.

Það er nefnilega hreint ekki sjálfgefið að 340 þúsund manna þjóð eigi sér sjálfstætt tungumál sem sé notað á öllum sviðum þjóðlífsins, og ýmislegt bendir til þess að ýmsar samfélags- og tæknibreytingar síðustu 5-10 ára valdi því að lífsskilyrði íslenskunnar séu nú verri og framtíðarhorfur hennar dekkri en áður. Við því þarf að bregðast, því að íslenskan er enn óendanlega mikilvæg fyrir íslenskt samfélag, og fyrir okkur sem eigum hana að móðurmáli.

Í sérhverju tungumáli felast menningarverðmæti. Sérhvert tungumál er einstakt á einhvern hátt – orðaforði þess, setningagerð og hljóðkerfi eru frábrugðin öllum öðrum tungumálum, merkingarblæbrigðin sem það getur tjáð geyma reynslu kynslóðanna og eru önnur en í öðrum málum. Tungumál sem deyr er að eilífu glatað – þótt við höfum um það miklar ritheimildir og upptökur, sem sjaldnast er, verður það aldrei endurvakið í sömu mynd því að tungumál lærist ekki til hlítar nema berast frá manni til manns – frá foreldrum til barna.

Sérhvert tungumál er líka merkilegt og einstakt frá fræðilegu sjónarmiði vegna þess að það getur hjálpað okkur að komast að einhverju um eðli mannlegs máls. Íslenska er t.d. viðfangsefni fræðimanna víða um heim og dæmi úr íslensku eru notuð í kennslu í miklum fjölda erlendra háskóla. Ástæðan er ekki síst sú að íslenskan er náskyld ensku og lík henni á margan hátt, þannig að auðvelt er að bera málin saman og láta sérkenni íslenskunnar í beygingum og setningagerð varpa ljósi á eðli mismunar málanna og ýmissa fyrirbæra í þeim.

Íslenskan er líka tenging okkar við sögu og menningu þjóðarinnar fyrir á tímum. Við njótum þeirra forréttinda umfram flestar aðrar þjóðir að geta tiltölulega auðveldlega lesið texta allar götur frá upphafi ritaldar fyrir 900 árum, án þess að þeir séu þýddir á nútímamál. Ef íslenskan breytist mjög mikið, eða hættir að vera lifandi tungumál, missum við ekki bara bein tengsl við *Völuspá* og *Njálu*, heldur líka við *Íslenskan aðal* og *Íslandsklukkuna*, *Engla alheimsins* og *Kaldaljós*, og meira að segja Arnald og Yrsu. Þar með væri hið margrómaða samhengi í íslenskum bókmenntum og menningu fokið út í veður og vind.

Vitanlega er íslenskan ekki síður félagslegt fyrirbæri – langsamlega mikilvægasta samskiptatæki okkar við annað fólk. Þess vegna má hún ekki staðna heldur þarf að vera lifandi og laga sig að þörfum samfélagsins á hverjum tíma. Hún verður að þola tilbrigði í framburði, beygingum og setningagerð, og að ný orð komi inn í málið og gömul orð fái nýja merkingu. Hún má ekki verða einkaeign ákveðinna hópa, og það má ekki nota hana og tilbrigði í beitingu hennar til að mismuna fólki eða flokka það á nokkurn hátt.

En síðast en ekki síst er íslenskan útrás fyrir tilfinningar okkar – ást og gleði, hatur og reiði, sorg og hryggð, vonir og þrár – en líka tæki okkar til sköpunar, miðlunar og frjórrar hugsunar. Tungumál sem við tileinkum okkur á máltökuskeiði, móður-mál okkar, er hluti af okkur sjálfum, einkaeign okkar jafnframt því að vera sameign alls málsamfélagsins og í vissum skilningi alls mannkyns. Þetta hljómar eins og þversögn – og er þversögn. Það er ekki einfalt að umgangast málið þannig að öll þessi hlutverk þess séu höfð í heiðri.

Það er samt það sem við þurfum að reyna að gera og það byggist á umburðarlyndi, virðingu og tillitssemi. Við þurfum að nota tungumálið þannig að það misbjóði engum. Það má ekki vera þannig að einhverjum hópum í samfélaginu finnist íslenskan ekki gera ráð fyrir sér, og það má ekki heldur vera þannig að einhverjum finnist gert lítið úr því máli og þeirri málnotkun sem hán er alið upp við.

En til að íslenskan lifi og geti þjónað margslungnu hlutverki sínu um ókomin ár er nauðsynlegt að efla hana og styrkja, og þá er aftur komið að fullveldisdeginum og tengslum íslenskrar tungu við hann. Í fyrra samþykkti Alþingi þingsályktun um hvernig minnst skuli aldarafmælis sjálfstæðis og fullveldis Íslands eftir rétt ár, 1. desember 2018. Þar er ríkisstjórninni m.a. falið að „undirbúa ályktunartilögu um uppbyggingu innviða fyrir máltækni fyrir íslenska tungu og fimm ára áætlun um það efni“.

Í sáttmála nýrrar ríkisstjórnar sem tók við völdum í gær segir: „Fjármögnuð verður aðgerðaáætlun um máltækni þannig að íslensk tunga verði gjaldgeng í stafrænum heimi.“ Ég treysti því að við þetta verði staðið, og þar með stigið stórt skref til að tryggja við getum notað íslenskuna áfram – ekki bara í öllum þeim mikilvægu hlutverkum sem ég taldi upp áðan, heldur einnig í samskiptum okkar við tölvur og hvers kyns tölvustýrð tæki í þeim stafræna heimi gervigreindar sem við erum á hraðri leið inn í. Það er að mínu mati eitt það mikilvægasta sem við getum gert íslenskunni til góða, og ein helsta forsendan fyrir því að börnin okkar og barnabörnin geti og vilji nota hana áfram.

Gleðilega hátíð!